

UDK 911.3:33

ВЈЕСЛАВА ТИШКЈЕВИЧ, БРАТИСЛАВ ЈАБИМОВИЋ

ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ ВЕЛИЧИНЕ ИНДИВИДУЛНИХ ГАЗДИНСТАВА СР СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ 1961.—1981.

Велике социјално-економске промене у свету после I, а нарочито после II светског рата, довеле су до значајних преображаја у аграрној структури пољопривреде многих земаља. Оне су изазивале појаву бројних научних економско-аграрних, социолошких и географских публикација.

Преглед литературе социјално-сопственичких проблема пољопривреде у светским размерама дао је J. Kostrowicki 1973. године. Проблемима аграрне структуре у Пољској у више ралова посветили су пажњу аграрни економисти. Ипак, мали број њихових радова захвата проблеме просторне аграрне структуре. Ове проблеме у просторном смислу најчешће су разматрали географи. Географска проучавања аграрне структуре, које је вршила V. Tiškjevič (1978. a, b, c, 1979, 1981. и 1983) односе се на просторно диференцирање те структуре, односно на узајамни количински однос између државних, задружних и индивидуалних газдинстава, затим на просторно диференцирање величине ових газдинстава, као и на процентуално учешће газдинстава различитих размера у односу на укупан број пољопривредних газдинстава посматраног подручја. За основу проучавања узима се број газдинстава као и њихова укупна и пољопривредна површина. У раду V. Tiškjevič (1978, b) приказан је преглед литературе и појмова у оквиру аграрне структуре као и поступак код примене методе „*kolejnih ilorazow*” (наизменичних делитеља) за издвајање водећих категорија величине индивидуалних газдинстава према захваћеној површини у појединим величинским групама које су издвојене у овом проучавању

У југословенској литератури проблемима аграрне структуре већу пажњу посветили су P. Matković (1970), B. Рокић (1971), M. Рак (1985), M. Natek (1985) и B. Јаџић (1985).

Др Вјеслава Тишкијевич, Институт за географију и просторно планирање ПАН,
Варшава.

Др Братислав Јаћимовић, доцент, Географски факултет ПМФ, Београд.

Претмет проучавања у овоме раду су промене у структури величине индивидуалних газдинстава СР Србије на нивоу општина, регионалних заједница и аутономних покрајина у периоду 1961 — 1981.

Просторно диференцирање аграрне структуре и уопште пољопривреде Србије обављено је још пре I светског рата, а другачија социјално-економска ситуација појединих делова СР Србије у периоду до II светског рата одражава се у структури величине индивидуалних газдинстава у њеним појединим деловима: Ужој Србији, Војводини и Косову. У периоду између два светска рата услед бројне деобе породица (као резултат високог природног прираштаја на Косову и у Ужој Србији) дошло је до брзог пораста броја индивидуалних пољопривредних газдинстава.

Године 1931. у Србији је било 796.800 индивидуалних газдинстава, која су захватала 4,795.164 ха обрадивог земљишта. Од укупног броја ових газдинстава, група мањих газдинстава, величине од 0,5 до 5 ха, чинила су 61,4%, а она већа са више од 5 ха 38,6%. На једно пољопривредно газдинство у Србији 1931. године долазило је 6,0 ха.

У периоду 1931 — 1961, број индивидуалних газдинстава порастао је на 1,094.000, тј. за око 30%, при истовременом смањивању њихових обрадивих површина. После II светског рата око 20% пољопривредних површина било је дато друштвеним газдинствима. У периоду 1931 — 1961. године у Србији је дошло до смањивања просечне величине индивидуалних газдинстава на 4,2 ха (В. Ј а с њ и м о в и ć, 1985).

После II светског рата на формирање аграрне структуре у СР Србији имали су утицај: аграрна реформа, деоба породица, а посредно индустријализација земље, а с њ о м у вези и велике миграције село — град, као и пољопривредна политика.

Одлика аграрне структуре СР Србије је значајно учешће индивидуалних газдинстава у укупној пољопривредној површини, које је 1985. износило 74,7%. У просторном систему Србије јављају се разлике у погледу учешћа индивидуалних газдинстава према величини пољопривредних површина између Војводине, у којој је била најнижа, 55,7%, и Уже Србије, која је била највиша, 85,9%, а Косово је између њих, са 68,1%.

Промене које су се појавиле у индивидуалним газдинствима СР Србије у периоду 1961 — 1981, углавном су се односиле на промене у учешћу појединих класа њихове величине. Тако су се у *структури величине индивидуалних газдинстава* чешће појављивали процеси дељења постојећих газдинстава и стварање нових, али мањих, најчешће са површином, мањом од 1 ха, а знатно ређе појава повећавања величине газдинстава. Приметан је процес трансформације малих газдинстава у мешовита, са двојним привређивањем. У процесу њиховог стварања велики утицај имали су већи градови као и индустријализација у ближој околини. Велику улогу, такође, имао је одлазак радне снаге са села на привремени рад у иностранство, нарочито 60-их и 70-их година. Поред стварања мешовитих газдинстава на селу, био је присутан и процес делења газдинстава у традиционалној форми — већих на више мањих. У ближој, али и даљој околини већих градова била је заступљена и појава деобе ограничених површина и продаја парцела људима из града. Висока цена ових парцела у неким регионима Србије, као нпр. у околини Београда, довела је у појединим селима и до продаје знатних ограничених површина, на којима су подизане *многобројне викендице*, око којих су често сабени повни воћњаци и виноград.

Таб. 1. — Број домаћинстава СР Србије 1961. (1) и 1981. (2), земљиште домаћинстава која имају пољопривредно газдинство према укупно обрадивој површини 1981. (3) и просечна величина газдинстава (4)^{*)}

Tab. 1. — Number of households in SR Serbia in 1961 (1) and in 1981 (2); land of private farms in relation to the total area of arable land in 1981 (3) and the average size of private farms (4)^x

												Водеће структуре Leading structure	
		Укупно	до 1,0	%	1,1—3,0	%	3,1—5,0	%	5,1—10,0	%	10,1—и +	%	П М С В К
СР Србија	1961.	1) 1.062.351	139.445	13,1	353.383	33,1	248.422	23,3	262.868	24,6	58.233	5,5	П ₁ М ₂ С ₁ В ₂
	1981.	2) 1.129.941	273.722	24,2	352.235	31,2	216.962	19,2	230.592	20,4	56.430	5,0	
	„	3) 3.040.858	130.214	4,3	575.659	18,9	669.652	22,0	1.209.545	39,6	455.788	14,9	П ₂ М ₂ С ₁ В ₁
	„	4) 2,69	0,47		1,63		3,08		5,24		8,07		
Ужа Србија	1) 667.393	77.605	11,6	211.508	31,7	159.901	24,0	167.004	25,0	51.375	7,7	М ₂ С ₂ В ₂	
	2) 723.306	142.763	19,7	220.836	30,6	154.085	21,3	158.907	22,0	46.713	6,5		
	3) 1.987.949	62.838	3,2	348.087	17,5	453.144	22,8	754.299	37,9	369.581	18,6	П ₁ М ₂ С ₁ В ₂	
	4) 2,74	0,44		1,57		2,94		4,74		7,91			
Региони:													
1) Београдски	1) 40.347	7.180	17,8	15.452	38,9	9.287	23,0	7.862	19,5	566	1,4	П ₁ М ₃ С ₁ В ₁	
	2) 77.898	33.518	43,0	22.256	28,6	12.031	15,4	8.673	11,2	1.420	1,8		
	3) 156.010	12.064	7,7	36.913	23,7	39.587	25,4	47.959	30,7	19.487	12,5	П ₃ М ₂ С ₁	
	4) 2,01	0,35		1,65		3,29		5,52		13,72			
2) Зајечарски	1) 62.605	5.373	8,6	14.247	22,8	13.284	21,2	19.788	31,6	9.913	15,8	М ₂ С ₁ В ₂ К ₁	
	2) 57.426	7.313	12,7	11.873	20,7	10.898	19,0	18.123	31,6	9.219	16,0		
	3) 201.197	3.351	1,7	17.850	8,8	29.115	14,5	80.618	40,1	70.263	34,9	П ₁ М ₁ С ₁ В ₂ К ₁	
	4) 3,5	0,45		1,50		2,67		4,44		7,62			
3) Јужноморавски	1) 70.953	10.477	14,8	25.969	36,6	16.323	23,0	13.953	19,7	4.231	5,9	П ₁ М ₃ С ₁ В ₁	
	2) 74.605	14.757	19,8	29.434	39,4	15.124	20,3	11.794	15,8	3.496	4,7		
	3) 157.059	7.070	4,5	43.685	27,8	39.114	24,9	44.959	28,6	22.231	14,2	П ₁ М ₃ С ₁ В ₁	
	4) 2,10	0,47		1,48		2,58		3,81		6,35			
4) Краљевачки	1) 106.302	11.629	10,9	35.795	33,7	25.943	24,4	24.966	23,5	7.969	7,5	М ₂ С ₂ В ₂	
	2) 113.409	18.900	16,7	36.767	32,4	25.525	22,5	24.121	21,3	8.096	7,1		
	3) 313.475	8.833	2,8	57.377	18,3	73.146	23,3	108.941	34,8	65.178	20,8	П ₁ М ₂ С ₂ В ₁	
	4) 2,76	0,46		1,56		2,86		4,51		8,05			
5) Нишки	1) 94.417	10.513	11,2	33.903	35,9	24.079	25,5	20.810	22,0	5.112	5,4	М ₂ С ₂ В ₁	
	2) 98.915	19.225	19,4	36.936	37,3	22.774	23,0	16.499	16,8	3.481	3,5		
	3) 229.051	9.437	4,1	58.682	25,6	65.061	28,4	71.007	31,0	24.864	10,9	М ₂ С ₂ В ₂	
	4) 2,31	0,49		1,58		2,85		4,30		7,14			
6) Подр. - колубарски	1) 82.455	8.542	10,4	21.440	26,0	20.260	24,6	24.855	30,1	7.358	8,9	М ₂ С ₂ В ₂	
	2) 89.370	13.067	14,6	24.239	27,2	21.441	24,0	25.062	28,0	5.561	6,2		
	3) 293.323	5.522	1,9	39.571	13,5	67.512	23,0	130.673	44,5	50.045	17,1	П ₁ М ₂ С ₁ В ₂	
	4) 3,28	0,42		1,63		3,14		5,21		8,99			
7) Подунавски	1) 81.245	11.777	14,5	27.413	33,7	19.568	24,1	19.253	23,7	3.234	4,0	П ₁ М ₂ С ₂ В ₁	
	2) 76.877	14.219	18,5	22.513	29,3	16.875	22,0	19.580	25,4	3.690	4,8		
	3) 236.453	6.750	2,9	38.038	16,1	55.322	23,4	105.687	44,7	30.656	12,9	П ₁ М ₂ С ₁ В ₂	
	4) 3,07	0,47		1,68		3,27		5,39		8,30			
8) Тит. ујички	1) 47.684	2.992	6,3	10.523	22,1	10.252	21,5	14.986	31,4	8.931	18,7	М ₂ С ₁ В ₂ К ₁	
	2) 50.241	5.586	11,1	11.253	22,4	10.240	20,4	14.773	29,4	8.389	16,7		
	3) 161.802	2.487	1,5	15.788	9,8	25.182	15,6	59.447	36,7	58.898	36,4	М ₂ С ₁ В ₂ К ₁	
	4) 3,22	0,44		1,40		2,49		4,02		7,02			
9) Шум. - поморавски	1) 81.385	9.122	11,2	26.766	32,9	20.905	25,7	20.531	25,2	4.061	5,0	М ₂ С ₂ В ₂	
	2) 84.565	16.180	19,1	25.565	30,2	19.177	22,7	20.282	24,0	3.361	4,0		
	3) 239.580	7.325	3,1	40.183	16,8	59.106	24,7	105.008	43,7	27.958	11,7	П ₁ М ₂ С ₁ В ₂	
	4) 2,83	0,45		1,57		3,08		5,17		8,31			
Војводина	1) 290.068	42.613	14,7	101.640	35,0	66.140	22,8	77.172	26,6	2.503	0,9	П ₁ М ₂ С ₁ В ₂	
	2) 288.608	102.593	35,5	82.824	28,7	40.962	14,2	56.358	19,6	5.871	2,0		
	3) 805.482	55.007	6,8	153.193	19,0	153.474	19,1	386.444	48,0	57.364	7,1	П ₂ М ₂ С ₁ В ₁	
	4) 2,79	0,53		1,84		3,74		6,85		9,77			
Косово	1) 103.435	17.072	16,5	40.235	38,9	22.381	21,6	18.692	18,1	5.055	4,9	П ₁ М ₃ С ₁ В ₁	
	2) 118.027	28.364	24,0	48.575	41,2	21.915	18,6	15.327	13,0	3.846	3,2		
	3) 247.427	12.369	5,0	74.379	30,1	63.034	25,5	68.802	27,8	28.843	11,6	П ₁ М ₃ С ₁ В ₁	
	4) 2,09	0,43		1,53		2,87		4,48		7,49			

^{*)} Урађено на основу: 1) *Попис становништва 1961*, Домаћинства и становништво према карактеристикама домаћинства; Резултати за општине, књ. XV; Савезни завод за статистику; Београд 1966; 2) *Попис становништва 1961*, Табела XVI/3; Документациони материјал; Републички завод за статистику; Београд 1964; 3) *Попис становништва, домаћинства и станова 1981*, Табела за домаћинства XIV; Документациони материјал; Републички завод за статистику; Београд 1982.

У периоду 1961 — 1981. у СР Србији дошло је до даљег повећавања броја газдинстава (чисто пољопривредних и мешовитих) за 63.120, или за 5,9%, тако да их је 1981. године било укупно 1.129.941 (таб. 1). У структури величине поседа у овом периоду наступиле су изузетне промене управо код најситнијих (патуљастих) газдинстава, површине до 1,0 ха. Изразит је пораст (скоро 100%) њиховог броја, чије је учешће од 13,1% у 1961. порасло на 24,2% у 1981. години. На скоро 1/4 њиховог укупног броја у Србији, долазило је свега 4,3% обрадивих површина. Због тога се јавља веома мала просечна величина парцеле ових газдинстава, са свега 0,47 ха. Највећи број ових најмањих газдинстава у овом периоду порастао је у региону Београд, и то њихов број за 367% (за скоро 4 пута), а учешће од 17,8% на 43,0%. Стога је овде забележена и најмања просечна величина газдинстава међу свим регионима Ужје Србије и двама покрајинама, 0,35 ха. Насупрот патуљастим газдинствима, код свих осталих дошло је до смањивања њиховог броја, нарочито великих (5—10 ха), на које је чак дошло скоро 40% укупних обрадивих површина.

У 1981. години мала индивидуална газдинства СР Србије, величине од 1 до 3 ха, чинила су 31,2% њиховог укупног броја, а захватала су 18,9% обрадивих површина. Средњих газдинстава (3—5 ха) било је 14,2%, а захватала су 22,3% обрадивих површина. На већ поменуто велика газдинства (5—10 ха), која су захватала 2/5 обрадивих површина, дошло је 20,4% укупног броја. На најкрупнија газдинства (10 и више ха) дошло је свега 5,0% укупног броја, али су она захватала око 15% свих обрадивих површина, што је проузроковало и највећу просечну величину газдинства од 8,07 ха.

У подели свих газдинстава СР Србије на мања (до 5 ха) и већа (преко 5 ха) у 1981. години, видећемо да је на прву групу мањих газдинстава дошло 3/4 газдинстава (74,6%), али су она располагала са само 23,2% укупних обрадивих површина. Насупрот њима, већих газдинстава од 5 и више ха било је 25,4%, али су она захватала више од половине (54,5%) обрадивих површина.

Структура величине индивидуалних газдинстава 1981. у појединих деловима СР Србије знатно се разликује:

Патуљаста газдинства (до 1,0 ха) била су 1961. карактеристична за околину Београда, Новог Сада, Ниша и Призрена, где су на знатним подручјима представљала 30 и 40 процената укупног броја газдинстава. Најнижи (мање од 10%) удео ових најмањих газдинстава 1961. године био је заступљен у општинама југозападне Србије, у титовоужичком, краљевачком и подрињско-колубарском региону. Оваква слика се у периоду 1961 — 1981. сасвим изменила. Наступио је још већи удео ових најмањих газдинстава у околини већ поменутих градова, а смањила су се подручја у југозападној Србији са учешћем, мањим од 10% њиховог укупног броја. Насупрот њима, ова газдинства сада су се проширила више на север (у Војводину) са 30% и 40% учешћа у њеним општинама, а у источној Србији незнатно су се повећавала, са учешћем од 10% до 20%, као и у неким општинама Косова, где је повећање од 10% до 30%.

Индивидуална газдинства са површином од 1,1 до 3,0 ха (мала), раније су била карактеристична за Косово и југоисточну Србију, где су у знатном броју општина она захватала више од 30%, па и 40% укупног броја ових газдинстава, а више и од 50% обрадивих површина. Њихов удео у укупном броју газдинстава средишне Србије кретао се између 10% и

40%, а у Војводини био је још виши и износио је 25—40%. Просечна величина газдинстава у овој групи износила је 1,63 ха обрадиве земље.

Промене у просторном систему ове групе индивидуалних газдинстава у периоду 1961—1981, појавиле су се нарочито у Војводини, где је њихов број опао за 6,3% и око Београда, за 9,7%. Насупрот овим подручјима, на Косову су ова газдинства порасла за 2,3%, у нишком региону за 2,6%, краљевачком региону за 3,3% и у јужноморавском за 2,8%.

Индивидуална газдинства са површином од 3,1 до 5,0 ха (средња) најбројнија су била у средишњој Србији, у регионима: подрињско-колубарском, краљевачком, шумедијско-поморавском, подунавском и нишком, у којима се њихов удео кретао између 20 и 30% укупног броја индивидуалних газдинстава. Једном газдинству у овој групи просечно је припадало 3,08 ха обрадиве земље. У 1981. години највећа је промена у Војводини у овој групи газдинстава, у којој је сада био њихов најмањи број (пад од 8,6%), и ниједна општина у овој покрајини није имала више од 20% њиховог учешћа. У периоду 1961 — 1981. на подручју целе Србије дошло је до пада удела ове групе газдинстава за 4,1%, а највише, поред Војводине, опадање њиховог удела у укупном броју било је забележено у београдском региону, за 7,6%, мада је њихов број био у порасту за око 30% (а што је последица огромног раста, како смо већ изнели, броја патуљастих газдинстава у овоме региону). Приметан је пад њиховог удела и на Косову, за 3,0%.

Индивидуална газдинства са површином од 5,1 до 10,0 ха (велика) била су карактеристична за средишњу Србију, где су 1981. године у знатном броју општина чинила и више од 30% укупног броја газдинстава. Просечна величина газдинстава у овој групи износила је 5,24 ха обрадиве земље. У периоду 1961 — 1981. мањи удео газдинстава ове величине (мање од 30%) појавио се у Војводини, уз пад удела за 7,0% и на Косову, 5,1%, а у ужој Србији — у београдском региону за 8,3% (уз благи пораст њиховог броја од 10,3%), затим у јужноморавском региону за 3,9% и нишком за 3,2%. Број газдинстава ове групе у периоду 1961 — 1981. просечно је опао за 4,2% на знатном делу Србије.

На најкрупнија индивидуална газдинства, са површином, већом од 10 ха, дошло је 1981. најмање, само 5,0% њиховог укупног броја, али су она захватала 14,9% укупне обрадиве површине. Просечна величина газдинстава у овој групи износила је највише, 8,07 ха обрадивих површина. Она су била најбројнија у титовоужичком региону са 16,7% њиховог удела у укупном броју, а захватала су 36,4% обрадивог земљишта. Овако знатан удео најкрупнијих газдинстава у овом региону је нова појава и резултат је, вероватно, економског престижа који се ослањао на поседовање великог пољопривредног газдинства. Овако високи удео ове групе газдинстава заступљен је и у зајечарском региону, 16,0% (и за скоро хиљаду газдинстава више), која су захватала такође највише обрадивих површина, 34,9%. Традиција поседовања великог газдинства у овоме региону датира још из прошлог века, а која се базирала на томе, да газдинство није подлегало подели од стране породице већ је било предавано *једном наследнику*, једном детету („бела куга”). Најмањи удео ових газдинстава био је у београдском региону, само 1,8%, а затим у Војводини, 2,0%, и на Косову, 3,2%, али су она овде захватала и најмању обрадиву површину, чији је удео у Војводини износио 7,1%, а на Косову 11,6% од укупне обрадиве површине.

У периоду 1961 — 1981, слично као и у целој Србији, на њеном ујем подручју је такође дошло до опадања учешћа ове најкрупније категорије индивидуалних газдинстава за 0,5%, односно, за 1,2%. Приближан пад удела био је и у јужноморавском, нишком и титовоужичком региону. Пораст удела ових газдинстава забележен је у зајечарском (0,2%) и београдском региону (0,4%), с тим, што је овде пораст броја ових газдинстава био за 2,5 пута у односу на 1961. Значајан пораст био је и у Војводини, и то учешће за 1,1%, а броја за 2,3 пута. Дакле, повећао се број ових газдинстава и површина обрадиве земље коју она захватају у североисточном и западном делу уже Србије. Приметан је и благи пораст ових газдинстава у подунавском региону.

Процентуалне промене укупног броја газдинстава различите величине, потврђују тезу о поларизацији у усмеравању промена аграрне структуре, као и о разликама у тенденцији тих промена у појединим деловима СР Србије. Број патуљастих газдинстава, величине до 1 ха, порастао је на целом подручју СР Србије, у свим регионима и обема покрајинама, а нарочито много око великих градова. У претежном делу уже Србије (у 6 региона) и на Косову такође је растао број малих газдинстава величине 1—3 ха, мада је њихов укупан број и учешће у СР Србији минимално опао (за 1,9%). Тенденције промена броја газдинстава, величине 3—5 ха и 5—10 ха, биле су другачије; пад њиховог учешћа у свим регионима уже Србије (са изузетком београдског, у коме је њихов број порастао за четвртину) и обема покрајинама. Исто се догодило и са крупним газдинствима (10 и више ха); у већини региона је опао њихов број, изузев у београдском и подунавском, а такође и у Војводини.

Таб. 2. — Група типичних структура индивидуалних газдинстава у СР Србији

Tab. 2. — Group of typical structures of private farms in SR Serbia

број	1961.					1981.				
1	П	М	С	В	К	П	М	С	В	К
2	П	М	С	В		П	М	С	В	
3	П	М	С			П	М	С		
4	П	М		В		П	М		В	
5	П	М				П	М			
6	П					П				
7		М	С	В	К		М	С	В	К
8		М	С	В			М	С	В	
9							М	С		

Тако је у периоду 1961 — 1981. у СР Србији дошло до пораста укупног броја индивидуалних газдинстава, затим до смањења броја већих газдинстава, а значајнијег повећања најситнијих (до 1 ха), и као резултат ових процеса, јавило се опадање просечне величине ових газдинстава. У 1981. години она је у СР Србији износила 2,69 ха обрадивих површина, нешто већа је била у Војводини (2,79 ха) и ужој Србији (2,72 ха), а мања на Косову (2,09 ха).

Структура индивидуалних пољопривредних газдинстава у СР Србији према њиховом броју, представљена је на две синтетске карте са водећим категоријама њихове величине, и то за 1961. и 1981. годину. Обрада водећих категорија величине свих газдинстава извршена је методом „*kolejnih ilorazow*”, или наизменичних делитеља. Основу издвајања водећих система величине индивидуалних газдинстава за 6 наизменичних делитеља за обе посматране године представљао је статистички материјал за сваку општину СР Србије, добијен пописима становништва 1961. и 1981. године. Пропорције између појединих величина индивидуалних газдинстава добијене су груписањем свих газдинстава на следећих 5 категорија по величини : **П** — пагуљаста (до 1,0 ха), **М** — мала (1,1—3,0 ха), **С** — средња (3,1—5,0 ха), **В** — велика (5,1—10,0 ха) и **К** — крупна (10,0 и више ха). Број овако издвојених група индивидуалних газдинстава за сваку општину наизменично је дељен са 1, 2, 3, 4, 5 и 6, а затим је издвојено 6 највећих резултата који се нумеришу од 6 до 1 напред приказаним симболима.

Примена методе наизменичних делитеља омогућила је на територији СР Србије издвајање 8 група типичних структура у 1961. години и 9 у 1981. (таб. 2), као и 30 водећих структура система величине индивидуалних газдинстава чији се број различитих врста појавио посматраних година (таб. 3).

Таб. 3. — Структура индивидуалних газдинстава СР Србије 1961. и 1981. год.

Tab. 3. — Structure of private farms in SR Serbia in 1961 and 1981

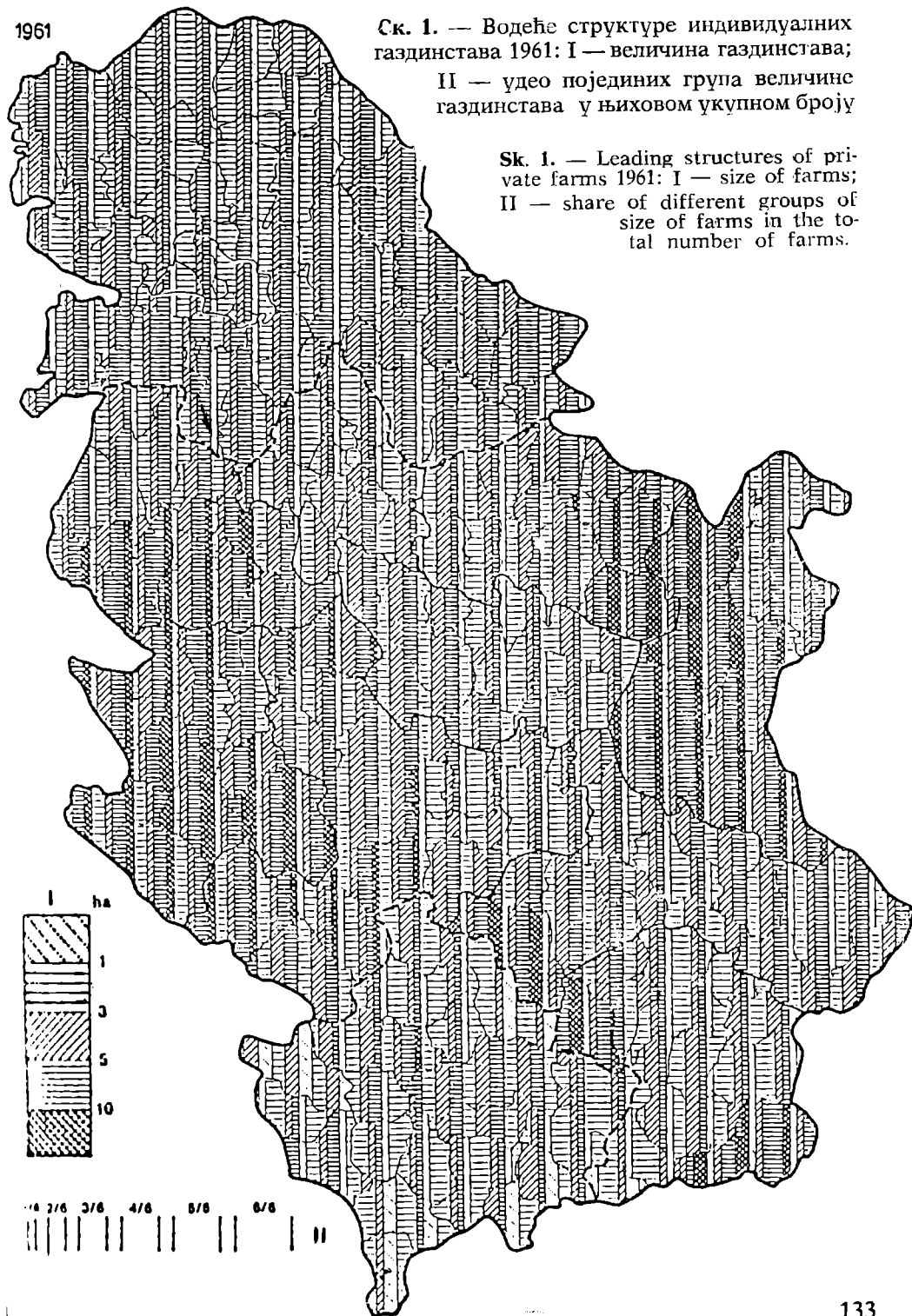
Водећи системи вел. инд. газд.	Број случајева		Водећи системи вел. инд. газд.	Број случајева	
	1961.	1981.		1961.	1981.
1) П	1	2	16) П ₁ М ₂ С ₁ В ₂	22	17
2) П ₅ М ₁	1	4	17) П ₁ М ₁ С ₂ В ₂	—	1
3) П ₄ М ₂	1	2	18) П ₁ М ₁ С ₁ В ₂ К ₁	—	3
4) П ₃ М ₃	2	2	19) П ₁ М ₁ С ₂ В ₃ К ₁	—	1
5) П ₃ М ₂ С ₁	—	5	20) М ₄ С ₂	—	1
6) П ₂ М ₂ В ₂	1	5	21) М ₄ С ₁ В ₁	2	1
7) П ₃ М ₁ В ₂	2	—	22) М ₃ С ₁ В ₂	1	—
8) П ₂ М ₂	—	2	23) М ₃ С ₂ В ₁	10	6
9) П ₂ М ₃ С ₁	10	11	24) М ₂ С ₂ В ₂	38	12
10) П ₂ М ₂ С ₂	3	36	25) М ₂ С ₁ В ₃	6	2
11) П ₂ М ₁ С ₁ В ₂	—	6	26) М ₂ С ₁ В ₂ К ₁	10	3
12) П ₁ М ₄ С ₁	3	4	27) М ₁ С ₂ В ₂ К ₁	7	2
13) П ₁ М ₃ С ₂	1	1	28) М ₁ С ₂ В ₃	7	7
14) П ₁ М ₃ С ₁ В ₁	38	26	29) М ₁ С ₁ В ₃ К ₁	8	8
15) П ₁ М ₂ С ₂ В ₁	12	17	30) М ₁ С ₁ В ₂ К ₂	7	7

Као што се на таб. 3 може видети, у СР Србији се 1961. године могу издвојити следеће типичне структуре општина по величини индивидуалних газдинстава: структура П₁ М₃ С₁ В₁ (у 38 општина) и структура М₂ С₂ В₂ (38 општина). Међутим, у 1981. години ове структуре су се веома измениле, јер је дошло до уситњавања поседа. Сада су најбројније биле следеће структуре: П₂ М₂ С₂ (у 36 општина), П₁ М₃ С₁ В₁ (26), а затим и П₁ М₂ С₂ В₁ (у 17 општина).

Ск. 1. — Водеће структуре индивидуалних
газдинстава 1961: I — величина газдинстава;

II — удео појединих група величине
газдинстава у њиховом укупном броју

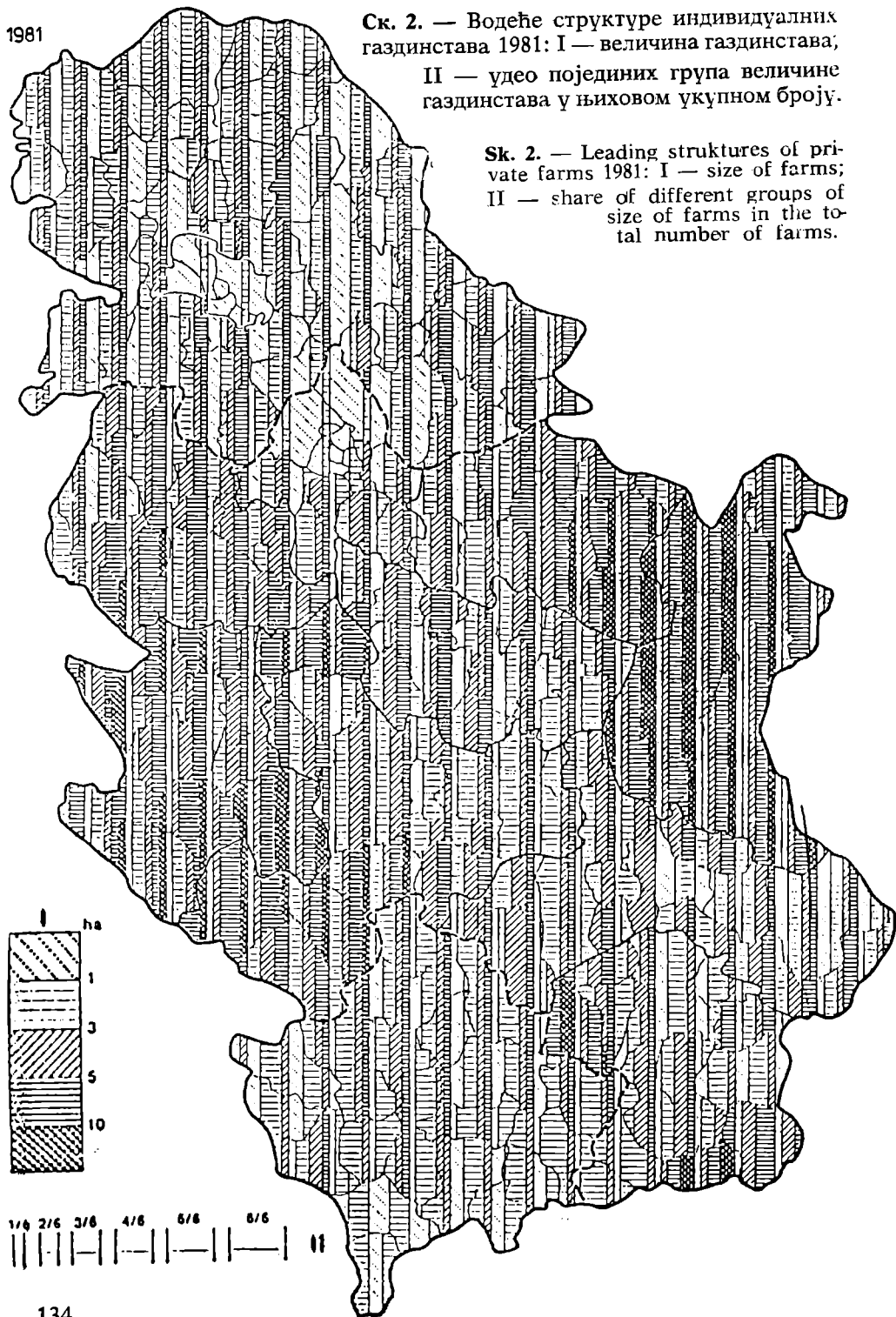
Sk. 1. — Leading structures of pri-
vate farms 1961: I — size of farms;
II — share of different groups of
size of farms in the to-
tal number of farms.

Ск. 2. — Водеће структуре индивидуалних газдинстава 1981: I — величина газдинстава, II — удео појединих група величине газдинстава у њиховом укупном броју.

Sk. 2. — Leading structures of private farms 1981: I — size of farms; II — share of different groups of size of farms in the total number of farms.

На карти бр. 2 може се видети, да је у 1981. години претежно учешће броја крупних (са 10 и више ха) и знатно учешће великих газдинстава, било заступљено у источној Србији, односно зајечарском региону, као и у југозападној Србији (титовоужички регион). Подручја са *равномерним учешћем крупних и великих* газдинстава појављују се у средишњем делу Србије. Општине са превагом малих (1—3 ха) и знатним учешћем најситнијих газдинстава (до 1 ха) као и учешћем средњих (3—5 ха) и великих (5—10 ха) биле су заступљене у јужном и југозападном делу СР Србије. *Равнотежа и невелика превага средњих над малим* газдинствима била је заступљена у јужном и средишњем делу Србије. Структуре општина са превагом патуљастих (до 1 ха) и малих газдинстава (1—3 ха) карактеристичне су за подручја око већих градова. *Превага патуљастих и са мањим или већим учешћем малих, средњих и великих* газдинстава, појављује се у већини општина Војводине.

Просторно поређење водећих система величине индивидуалних газдинстава СР Србије у периоду 1961 — 1981. потврдило је, да је највећи пораст учешћа најситнијих, патуљастих газдинстава (до 1 ха) наступио у северном делу републике, у Војводини и београдском региону, а самим тим је овде дошло до смањивања броја газдинстава величине 1—3 ха, 3—5 и 5—10 ха (видети карте у тексту).

ЛИТЕРАТУРА

1. Jaćimović B.: *Promene u agrarnoj strukturi SR Srbije*, III Jugoslovenski agrarnogeografski simpozij; Geographica Yugoslavica, br. VI; Maribor; 1985.
2. Kostrowicki J.: *Zarys geografii rolnictwa*; PWN; Warszawa; 1973. str. 631.
3. Marković P.: *Poljoprivredna geografija*; Ekonomska biblioteka, t. V; »Informator«, Zagreb; 1970.
4. Natek M.: *Nekatere geografske značilnosti zemljiške posestne strukture v SR Sloveniji 1981 leta*; III Jugoslovenski agrarnogeografski simpozij; Geographica Yugoslavica, br. VI; Maribor; 1985.
5. Pak M.: *Posestna sestava zasebnega kmetijstva v Jugoslaviji*; III Jugoslovenski agrarnogeografski simpozij; Geographica Yugoslavica, br. VI; Maribor; 1985.
6. Rokić V.: *Mozaik zemljišnih poseda*; Poljoprivreda SR Srbije; »Export Press«; Beograd; 1971.
7. Tyszkiewicz W.: *Struktura agrarna (w) Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950—1970*; Prace Geograficzne, br. 126. IG i PZ PAN str. 15—54; 1978 a.
8. Tyszkiewicz W.: *Struktura agrarna Polski 1945—1975*; Analiza przestrzenno-czasowa, Dokumentacja Geograficzna 1, str. 78; 1978 b.
9. Tyszkiewicz W.: *The transformation in the agrarian structure in Poland 1945—1970* (w) Transformation of Rural Areas, Proceedings in the 1st Polish-Yugoslav Geographical Seminar, (May 1975); Warszawa; 1978 c.
10. Tyszkiewicz W.: *Recent changes in the agrarian structure of Poland* (w) Rural transformation in Hungary and Poland, A Polish — Hungarian Seminar, Budapest, 1979., str. 62—73.
11. Tyszkiewicz W.: *A Method of identification of the size structure of agriculture holdings* (w) Noor Mohammad (red.) Perspectives in agricultural geography, vol 1, New Delhi. 1981, str. 429—438.
12. Tyszkiewicz W.: *Long term changes in size structure of the Polish individual farms* (w) Geographical transformation of rural areas, Proceedings of the 3rd Yugoslav — Polish geographical seminar, Ljubljana — Maribor 19—21. X 1983, Ljubljana, 1985, str. 161—170.

CHANGES IN SIZE STRUCTURE OF INDIVIDUALLY—OWNED ESTATES
(FARMS) IN S.R. OF SERBIA IN THE PERIOD 1961 — 1981.

The objective of study in this paper are the changes in the size structure of individually-owned estates (farms) in S.R. of Serbia, in the period 1961 — 1981. Special differentiation of agrarian structure and agriculture of S.R. of Serbia was carried out as early as the last century, and a different socio-economic position of the particular parts of SR of Serbia in the period before the World War II, is reflected on the size structure of the individually-owned estates (farms). In the period between the two Wars, owing to numerous division of families (influenced by a high natural birth rate, in the Kosovo province and Serbia proper in particular), the number of individually-owned estates (farms) grew fast.

In the period 1931 — 1961, the number of individually-owned estates (farms) grew by about 30%, with the reduction of average size of individually-owned estates (farms) from 6.0 ha (in 1931.) to 4.2 ha (in 1961.).

The changes occurring in the individually-owned estates (farms) in S.R. of Serbia, in the period 1961 — 1981., have generally referred to the changes in participation of the particular classes of their size. Besides, there has been a growth in their total number — by about 5.9%.

The period 1961 — 1981 was generally characteristic for the growth of total number of individually-owned estates (farms), then the reduction of the number of estates (farms) exceeding 1 ha, and large ones in particular (5—10 ha), and a considerable growth (100%) of the smallest estates (farms) (up to 1 ha). As the result of these changes, there has been a fall in average size of individually-owned estates (farms). In 1981, in S.R. of Serbia, it was 2.69 ha of arable land, somewhat larger in Vojvodina (2.79 ha) and Serbia proper (2.74 ha) and considerably smaller in the Kosovo province (2.09 ha).

Spacial structure distribution of individually-owned estates (farms) as compared to the leading estate categories of their size is presented in 2 synthetic maps, one referring to 1961. and the other to 1981.